БУДИНОЧОК НАД КРУЧЕЮ

I

— Он там, трошки вище, трошечки... таке червоне, велике... Вище, Андрію!

Віра оживлена, розчервонілася від напруження.

Стільки яблук накидав Андрій... збирай тут їх, та ще лови ті, що он у нього в руках.

Малий Петрусь, правда, помагає мамі, складає яблука в кошик, але часом як покотиться в траву разом з яблуками...

— Татусю Андрію, і мені червоне...

— Дам, дам і тобі

— Вже, може, буде,— подивилася вгору на Андрія Віра, прикриваючи долонею очі від сонця, що всміхалося їй просто в лице.

Воно всім всміхалося, се блискуче, гаряче, веселе сонце: і квіткам, що запашним барвистим морем вкривали площинку перед домом, і чепурному будиночку з білими вузенькими занавісками на вікнах, і травиці, і червоним яблукам. Смія лося і наче приговорювало останнім, голублячи їх: "Пишайтесь, червонійте собі, а ви всі існуєте, бо я єсть; без мене— де б ви були?"

— Та коли всі такі гарні,— весело всміхнувся великими сірими очима Андрій.— Ну, злізаю вже. Тікай, Петрусю... Гоп!

— Гоп! — захоплено повторив Петрусь, притискаючи дбайливо до грудей жменьку грушок, які був необережно висипав з кошика.

— Понесемо якось все се добро...— Віра взяла кошик з грушками. '

— Зараз понесем, мій кіш таки важкенький.

— Сам винуватий... нащо було так захоплюватися яблуками.

— Я допоможу, я...— метушився Петрусь, витягаючи з коша яблука, забираючи їх в жмені і пригортаючи до грудей.

— Ну, се на славу зустрінемо гостя,— схвильовано-ра-дісно сказав Андрій, обтираючи хусткою високе біле вспіт-ніле чоло.

Волосся йому розпатлалось, оживленням сірі великі очі горіли.

— Гостя,— трохи замислено повторила Віра.— Гостя? Так дивно, наче справді гість він тепер, хоч і до себе додому вертається. Нарешті — вертається. Мені здається, так довгодовго не бачила я його. І який він тепер? Так хочеться швидше побачити. Наче зник він раптом з мого життя, і не знаю, що він робить кожної хвилини, як почуває себе. Бо сі листи, одержані за місяць після того, як торкалися пальці паперу, хіба вони говорять мені про се?

— І мені вже швидше хочеться побачити його і подивитися, який він став. Ви тільки два роки жили з ним, а я десять літ жив укупі з ним. Укупі ми задачі рішали, укупі Горація 1 перекладали, укупі нелегальщину читали і укупі, нарешті, в в'язницю трапили... Потім укупі придбали сю землю і укупі працювали в саду. Пам'ятаєте, як ми тоді, три роки і пів назад, отсі яблуні, з яких яблука тепер несемо, садили?

Віра зітхнула. Так, пам'ятає вона: тоді сонце сяло,-старі яблуні цвіли, а небо було чисте, без хмариночки. Об руку ходили — вона й Петро —

цілими днями по саду або сідали на лаві на горбочку. Пам'ятає і блідо-рожевий цвіт яблуні, і бузок, на якому щойно вночі розцвіла гілка. І коли там сиділи на лаві, на горбочку перед очима крізь похилені до землі сухі гілляки старої яблуні — круча, вкрита м'якою зеленою травицею і морем молочно-білого вишневого цвіту; не видно було ні вітей, ні стовбура, тільки самий білий цвіт на тлі зеленої трави; вище широкий обрій блакитного неба...

— Пам'ятаєте, як тішилися з покупки? — Андрій запитливо глянув їй в очі.

— Важко забути, стільки шуму і радості тоді було,— всміхнулася йому у відповідь Віра.

Та й справді, як забути? Стільки надій було на сю землю. Зробити затишний конспіративний куточок для роботи, для притулку втікачам... Зробити тут склад. ч Займатися ніби пильно садом, городом, господарством... провадити життя мирних дачників і під прикриттям сього життя вести свою роботу. Зразу не ладилося як слід, тому, на щастя коли у Петра зроблено було трус, то, крім насіння та підручників до садоводства, нічого не було знайдено. Зате потім... Яку чудову організацію праці завів Андрій... скільки тут видру-ковано різних відозв... скільки людей переховалося тут, втікачів, емігрантів... Як вдатно разом з яблуками, грушами та картоплею вивозилися відозви, а нелегальні товариші про око людське були покупцями городини та садовини...

— Так, наче й недавно було се все — купівля землі, будівля будиночку, арештування Петра і наче й одсунулося вже далеко назад.

— Мамо! Тату Андрій! — заплакав дитячий голосок.

— Що? що? — кинулася Віра назад.

Петрусь, що йшов позаду, простягся на стежці; грушки, розкотившись, жовтіли в траві.

— Чи не розбив часом носа мій хрещений синок? Ні? Ну, слава богу. А то тато приїде, скаже, добре догледів сина, якщо син в синцях ходитиме. Чуєш, Петрусю, тато, справжній тато твій приїде...

— Та вже доглядач з вас добрий, не турбуйтесь. Чекайте, ось похвалить вас Петро...

* * *

Коли стемніло і Петрусь вже спав, спали листя й квітки в садку і не шамотіли берізки, Віра та Андрій сиділи в спо-чинковій кімнаті, розчинивши двері в садок, і пили чай. Властиво, мали б пити, бо він холов в склянках: але захоплені розмовою, забули за нього. Все про Петра, про того засланця, якого вже більш трьох років не бачили і який мав завтра приїхати, була мова.

— То завтра ранком треба все приготувати... коло десятої підем на колію...— заклопотано, з нервовим блиском в очах говорила Віра.

— Так, так... і ми тут все по-святочному улаштуємо, щоб урочисту зустріч зробити.

— Йому треба насамперед одпочити добре, ніяких "гостей" тепер не пускати... Праця потім, все се потім... правда?

— Так, треба йому тут спокій дати... Я казав, щоб не їздили сюди, поки не сповіщу. Треба, щоб одпочив добре Петро — після такого життя там...

Задумливо дивився Андрій крізь двері в тиху темноту саду.

— Одноманітні дні, самітні ночі... а тут життя рухливе, товариші... тяжко йому там було... Пийте чай, Андрію, чого задумалися?

— Задумався? Знаєте, се сьогодні останній день нашого "бурлацького" життя з вами, тільки удвох, без Петра...

— Останній день "опіки" вашої надо мною, мусите бути дуже вдоволені...

— Останній день... Знаєте що, давайте скінчимо його як звичайно... Знаєте, чомусь те, що вже пережите, що вже минає, робиться нам, дуже дорогим... і жаль стискає серце, хоч би й яке гарне нас далі чекало. Ось, наприклад, як переїздимо на нове помешкання, хоч би краще за старе, жаль стискає серце і ходиш, ходиш порожніми хатами серед купи різного сміття, наче прощаючись. Отже, я знаю, що завтра настане ще кращий час мого життя, ніж досі був тут, повернеться мій найдорожчий приятель, вірний товариш і учитель мій, а проте наче жаль серце стискає, що минув час сеї моєї "опіки" над вами, як ви сказали, минуло пережите за сі три роки. І се, мабуть, тому, що взагалі нам шкода всього, що минуло, бо час минає і наближає нас до небуття.

— Боже, який ви лірик, Андрію, може, ви мені вірші б написали на пам'ятку про нинішній вечір...— теплим поглядом глянула на нього Віра.

— То я починаю читати,— не відповів їй нічого про лірику Андрій і простяг руку до невеличкого столика з машиною, де на нескінченій мережаній сорочці розкрита книга лежала.

Віра налила собі і Андрієві чай, взяла сорочку й стала шити. Задумалася і неуважно слухала. Все спомини й спомини... Ось Петра висилають... Вона хоче їхати з ним, вона не може без нього, не може. Ні, не треба їхати — вирішив Петро — ні в якім разі не треба. Ось-ось дитина народиться, та й потім, по що їхати? Його доглядати? Він і сам проживе, він сильний. А вона повинна лишитися тут, працювати — не

можна ж залишати свою працю задля особистих своїх почувань... І вона лишилася... Так тяжко було, рвалася до коханого, тужила. А потім з'явився Петрусь — не було коли рватися. Сміхом і радістю виповнила дитина їй життя, та й робота заповняла його. Розважали товариші, Андрій. Бракувало коханого чоловіка, але спокійно чекала його, вже не було тої розпуки, що спочатку.

І Андрій гарний хлопець... Так доглядав її, так дбав за неї... Певне, він дуже любить Петра, коли так піклується завжди його жінкою й сином. Звикла до Андрія... Се, мабуть, він не дав їй впасти в розпуку, не дав нудьгувати. Отсі вечори, коли Петрусь спить, коли вже роботу скінчено, самій їй було б дуже важко переживати. Особливо зимові. А з Андрієм удвох вони читали, власне, він читав, вона слухала й шила та гаптувала сорочки Петрові та малому Петрусеві. Літом мало читають і йдуть в садок, в поле, в гай, розмовляють, співають, двічі в тиждень пишуть листи Петрові, а в неділю звичайно від нього одержують, читають, говорять про Петра.

Впала голка з рук Віри. Схилилася, підняла і глянула на Андрія. Гарна він людина, хороший хлопець. Невже він нікого не кохає? Лице шляхетне, привабне, очі сірі, глибокі, високе біле чоло. Так іноді на чоло руку хочеться покласти, провести рукою по шовкових кучерях. У Петра теж таке шовкове волосся.

Віра зітхнула.

— Чого се ви, Віро? Може, підемо^походимо?

— Як же підемо? Чуєте? — вказала вона на двері в садок. Буйні краплі рясного раптового дощу одноманітно шуміли, дзвінко стукотячи по даху й по шибках в вікнах. Ось

дужче, дужче. Вже наче злива. Хтось немилосердно заливає травицю, овочі, квіти — чи щоб вони загинули, чи щоб пишніше красувалися.

— Яка злива!—Андрій підійшов до дверей, крізь які лилася вода в кімнату, і причинив їх.

— Вже в хаті краще тепер,— одкинулася Віра на спинку софи і обвела очима кімнату.

Широкі полиці з книжками, над ними портрети Маркса, Драгоманова 2, Грінченка 3; біля другої стіни столик з книгами, над ним портрет Шевченка і українські краєвиди: коло вікон — квітки, високі, зелені, в великих вазонах; ся софа в куточку, сей її куточок — між книгами з одного боку та квітками з другого, затишний, спокійний... все се таке знайоме, таке близьке... тут ріс Петрусь, тут розповідали свої пригоди товариші-втікачі, тут провадилися оживлені розмови з товаришами в перервах між роботою, яка так горіла в маленькій сусідній кімнаті, де стоїть машинка для друку.

"Що се я справді? — вловила Віра себе на споминах...— Хіба ітоги які підводжу? Чи, як каже Андрій, переїздю на нову квартиру і уостаннє прощаюсь з старою?"

Очі її зустрілися з Андрієвими, задуманими, сумовитими.

— Що, Андрію, на другу квартиру переїздите і жаль серце стискає? — спробувала вона пожартувати, але з здивуванням відчула, ніби і їй жаль серце стискає.

"Що се, чому? Завтра ж повертається той, кого так кохала, завтра почнеться нове життя удвох з коханим... правда, треба, щоб і Андрій був з ними, сей вірний, гарний приятель... Се той жаль за минулим, за тим, що вже пережите і не вертається, як казав Андрій".

— Ну, добраніч, до завтра,— встала Віра і простягла Андрієві руку.

Він взяв руку, стиснув і раптом підніс до уст. Крізь двері чути було, як злива шуміла; здавалося, наче плачуть дерева, квітки.

II

Стиха шепочуться білі берізки, жовтавим, прив'ялим листям — наче прохають поради у вітра, у сонця, у гаряче-синього неба. Безпомічно тремтить прив'яле листячко, безпорадне,— ніхто не зглянеться,— і падає з легким стогнанням додолу.

А сонце, як і літом, радісно-блискуче, а небо — ще синіш. А люди, як і літом, мов комашня, ворушаться на дачній платформі, поміж двома лавами струнких беріз, чекаючи.

— Мамо, мамо, ще довго чекати? ^— сіпає за сукню Віру Петрусь.

Але наче не чує мама. Встромила напружений погляд на шлях колії і не відповідає.

— Ні, Петрусю, не довго вже, зараз,— одповів Андрій, схилившись до дитини блідим лицем.

— І справжній мій татусь приїде... справжній... Бо ти ж не справжній...

— Ні,— всміхнувся Андрій і поглядає на Віру.— Я твій хрещений тато.

— Хоч ти й не справжній, але я тебе все-таки дуже люблю...

— Любиш? ну й добре...— озвалася трохи наче невдо-воленим голосом Віра і знов втопила очі в ту смугу колії, що між лісом бігла і губилася вдалині.

Ось зараз, зараз вискочить раптом з-за зеленої лави потяг, і він, він приїде.

Який він тепер? Бідний, любий...

— Потяг, потяг...— сіпнуло знов маму за сукню хлоп'я. Заметушилися люди? що все чогось чекали, присунулися

ближче.

Ось залізний дивогляд, дихаючи' огнем, все наближається. Вже зупинився. Хтось висідає. Ось високий, зігнутий чоловік з довгими пасмами скуйовдженого волосся, накритого поруділим капелюхом.

Висів з клуночком в руці і оглядає людей. Які всі веселі, вистроєні, блискучі... Свято ситих, як і завжди... Де ж вони? свої, рідні? Ось гарна, пишна пані, за блискучу блакитну сукню якої вхопилося хлопченя. Поруч неї стрункий, вродливий її чоловік...

— Віро! — раптом кинувся він до молодої жінки в блакитній сукні.

— Петре, Петре! — обняла вона його.

— Яка ти! я й не пізнав...

— А ми тебе виглядаємо, шукаємо...

— А Андрій?

— Ось він... а се ж син наш, Петре...

Петро випустив тонку, холодну руку жінки і обняв приятеля. Малого Петруся він взяв вже на руки.

— Ну, Андрію, вже! Заживемо тепер на славу... Віро, де ж ти? А й змінилася ти, зовсім інакша стала... Та й Андрій... Я його не пізнав...

Йшли вони вузенькою уличкою, вже між лавами високих сосен.

— Ось сосни — сі не змінилися... такі, як і три роки тому...

Сюдою, сею самою стежкою, проводжали вони його тоді — укохана жінка і найдорожчий приятель. І ось тут, під сими соснами, урочисто доручав він свою засмучену жінку своєму приятелеві. Тоді так само бір червонявий мовчав, а отсі берізки на узліссю біля саду тихо шепталися. Тільки листя їх зеленіше,.свіжіше було... весна була тоді.

— О, се вже такий наш дім! — поклик здивування і вдоволення вирвався йому з грудей.

Отже, казав він, що найкраще там, над кручею, будиночок ставити... Одмовляли Віра й Андрій, казали — може завалитися. А йому чудово там...

— Ми його трохи таки опорядили,— вдоволено відповів Андрій.

— А се такий славний молодий садок, той, що ми насадили укупі?

Ще до заслання, майже чотири роки тому купив на гроші, що від батька в спадщину одержав, всю землю для себе і для Андрія, свого любимого товариша. Мав багато намірів, планів. Почав будувати

будинок... але заслання... і все се здійснив Андрій. Він вже й частину грошей виплатив за землю, Віра писала.

Петро розглядав садок, будинок, до якого ще треба перейти широкою чистою стежкою.

Високі стрункі гвоздики, пахучі чорнобривці, пишні жоржини по обидва боки стежки вітали його, всміхалися рожеві яблука на молодих деревах, великими сріблястими китицями синіли сливи.

— Тату, тату, справжній мій тату! — смикало Петра за ковнір хлопчисько, яке досі трохи перелякано сиділо в нього на руках, але не наважувалося й злізти.

— Що, синку?

— Чому в тебе такий капелюх поганий і сорочка подерта? Треба, щоб мама зашила... треба, щоб тато Андрій дав тобі свого бриля. Ти ж мій справжній татусь, а се татусь Андрій,— запускаючи пальці в шовкове волосся Андрія, щебетало хлоп'я.

— Ах ти ж мале,— трохи збентежено зсунув брови 'Петро.— А ти ж мене любиш?

— Люблю,— солідно відповів Петрусь.— Ти ж мій тато.

— Так, так, жінко, ти вже мене почисть трохи, вимий, пригладь... бач, власний син критику на мене наводить,— пожартував Петро. І зараз же наче злякався своєї сміливості. Ся ж Віра, яка отеє йде поруч його, наче не та його Віра, близька, рідна дівчинка, яка проводжала його сумними заплаканими очима, не та близька, своя, з якою було гарно, весело, просто. Се якась розквітла, неприступна жінка, з спокійними впевненими рухами. Але ті самі оксамитові сині очі, бліде задумане чоло,

білі тонкі руки, які хочеться цілувати... Така велична, наче сонцем осяяна... Мати його сина... Мат и...

Йому захотілося стати перед нею на коліна, пригорнутися до неї. Але так наче не сміє її за руку взяти. Може, се тільки тому, що не вдвох вони та й довго не бачилися. Як зостануться вдвох, він знайде свою рідну дівчинку.

І очей не може одвести од Віри: гарна, яка гарна, і як він її любить.

Віра іноді відповідала йому поглядом.

Змарнів, почорнів, знесилився, видно... бідний. Ну, поправиться вже дома...

І взяла його за руку.

— Що, брат Андрію, задумався? — всміхнувся Петро приятелеві.

Андрій раптом змішався й почервонів.

— Я? Ні, нічого...

— Ну, ну, нічого... кажи... певне, закохався. Віро, чи не працювали тут у нас часом гарненькі товаришки? Може, яка полонила серце Андрія?

— Може... Хіба я знаю... Мене ніхто не наставляв сторожем до Андрія, а навпаки.

— Віро,— з легким докором прошептав Андрій.

— Се ти мені вже закидаєш, що я Андрія сторожем до тебе приставив. Ну що ж, хіба не гарний сторож?

— Та вже такий гарний, що кращого не треба...

— Ну, дякую тобі щиро, друже. Знаєш, справді я тому тільки міг спокійно перенести розлуку з Вірою, що знав, що вона не самітна, знав, що ти з нею, мій приятель, який і роз-важитьЛЇ, і поможе в якій пригоді. Правда, помагала мені переносити заслання і та свідомість, що я один терплю всі невигоди, а не жінка й дитина; та й, крім того, особисті почування не повинні ставати на перешкоді праці: хоч і як Віра рвалася їхати зі мною, а краще, що лишилася тут, при роботі...

— А! от се та площинка, що вкрита була березою, кропивою та будяками? Що тут поробили, чарівники?

Червоний мак, сині волошки, рожеві левкої, айстри фіалкові, білі, темно-рожеві,— різнобарвний килим розстелювався перед домом і блищав, всміхався назустріч сонцю.

Вчорашньої зливи мов не бувало. Сонце висушило блискучі сльозинки, які ще ранком котилися по пелюстках на листячках, на різнобарвних головках квіток, на зелених гілках вишняку, яблунь. Цілувало землю жагучими поцілунками, промінням. Висушило ріки, озера сліз. Заблищала, запишалася земля і усміхається. Червоніють-блищать умиті яблука, синіють сливки, піднімають жадібно до сонця пишні головки айстри. Травиця зелена мов свіжа зовсім; де-не-де тільки розкидано жовті плями серед зеленого килиму. Блакить неба злилася з зеленню в очах Петра, блиск сонця засліпив очі; зворушливо закликали до себе розчинені змережаними занавісками віконечка будинку; і здалося йому, що все навкруги заспівало і засяло.

— З якого пекла до якого раю трапив я,— схвильовано мовив Петро раптом і знесилений опустився на стілець біля ґанку, закривши лице руками.

На столі перед ґанком на таці височіла купа червоних великих яблук.

III

Розкішно пахне матіола, ся нічна, непомітна навіть удень квітка. Прилучає до неї свої пахощі і скромна резеда і високі, стрункі левкої. І здається, що всі сі пахощі линуть від усіх квіток і прекрасних червоних маків, від ніжних айстр, від граціозних гвоздиків, від сих квіток, які лише око чарують своєю красою, а нахились, понюхай — не пахнуть вони, здається, сі пахощі хвилями підіймаються від землі, несуться поволеньки вгору і хочуть досягти місяця. А місяць — все тікає з хмарки в хмарку, і ніяк не доженеш його. Ось нарешті виплив в чисте безхмарне повітряне море і посувається — срібний, прозорий — все наперед, все наперед. Ось тепер він без перешкод ллє свої проміння на сей садок на горбочку, на квітник, на широку круглу запашну клумбу.

— Заснув,— шепотом сама до себе говорить Віра, виходячи з ґанку на широку алею, що обгинала будиночок і вела до кручі. Неспокійно щось їй, і така схвильована душа.

Сей цілий день — наче ураган, який налетів, і тихого, ясного, лагідного озера життя — мов не бувало. Вскаламу-чене, шумливе, бурхливе море...

Який Петро... Знесилений, розбитий, суворий... Колишнє оживлення, його веселість десь розвіялися. Як він сказав се "з такого пекла — в такий рай"... як він се сказав...

— Ах...— здригнулася Віра і закрила лице руками.

А Андрій йому говорить: "Друже, ти спочинеш тут; ся природа, сей затишок заспокоїть тебе".

Розгнівався Петро, каже: "Ото й горе, що ми вколисуємо себе краєвидами, квітниками, небом, "плодами земними" і заспокоюємося. А нам не треба заспокоюватися — нам треба непокоїтися, хвилюватися, горіти..."

"Ні, Петре,— лагідно відповів Андрій,— нам не все горіти можна, не все терпіти: треба і спокою, щоб сил набратися..."

"Може,— якось пасивно згодився Петро.— Але вибачте, мої друзі, ви якось тут по-буржуазному живете. А щоб зрозуміти мене, треба пережити те, що я пережив. Ви не були там сих три роки, ви чарувалися затишком, природою, співами соловейка. А що я бачив сих три роки..."

Так, се страшне, що він бачив. Пробував розповідати: холод, голод, моральну згубу, самітність, замість товаришів— дикунів з первісними інстинктами. З життя людей викинуто серед снігів, до вовків, ведмедів, в нетрі безмежних лісів, і заґубили вони образ людський...

Так говорив Петро. А вони з Андрієм поглядали одне на одного і наче винуватими себе почували, що не бачили всього сього.

По сніданку гуляли вдвох. Обійшли всі ті куточки, де колись гуляли. Сиділи там, де їм колись співав соловейко, цвів для них бузок. Тільки тепер ні бузку, ні соловейка, нічого...

Потім вона, Віра, бавилася з Петрусем. А Петро та Андрій довго ходили, обнявшися, по саді, багато розмовляли. Ще читали усі... їли яблука, гралися всі вкупі з Петрусем. Гарно було, тільки... Петро часом стане й задумається, і якийсь туман наче застелює очі йому. Що вони тоді бачать, очі його? Наче якась стіна стає між ними обома й Петром в такі хвилі...

Гарно було, тільки... як се дивно: чомусь він наче їй не такий світ, близький, рідний, як був тоді, коли проводжала його в заслання. Тоді так ридала, божеволіла. А тепер? Хіба кинулася до нього в непереможнім захваті кохання, коли вдвох лишилися? Так, ніби хвору дитину приголубила...— обняла його й поцілувала обережно в чоло. Хіба почувала з першого ж моменту побачення, що се — коханий? Хіба зори її шукали його зорів? Ні, треба признатися собі, що зустріла Петра мов гарного товариша-засланця, товариша, та й годі... І все, все, що робила для нього, для кожного товариша зробила б. Зустріла на колії, нагодувала, показала красу краєвидів, уклала спочити на софу, почитала.

А коли він, чоловік її, якого так кохала, захотів поцілувати її в уста, шукаючи погляду очей,— її очі закрилися, а уста наче змертвіли. Хто ж, хто ж він для неї тепер? Як се може бути, щоб змінилось почування? Тоді вона дуже погана.

З жаху й сорому Віра обличчя руками закрила. . Ще вчора раділа чекаючи, та й три роки так чекала... А тепер що? Де ж воно поділося те почування, що поцілунків шукало, голублення? Ні, се просто час винуватий, за три роки трохи відчужилися обоє, се нічого.

Місяць, що все плив чистим небом, за хмарку сховавсь, стало темніше.

Але як голова болить... Андрій... Вони звичайно гуляли з ним в таку пору...

— Віро, се ви? — схвильований шепіт між деревами. Наче чекав її... добре, що вийшов, треба поговорити.

— Я...— так само тихо, наче боячись розбудити когось, відповіла Віра, дивуючись, що її голос такий схвильований.

— Що се ви?

Місяць виплив і осяяв лице Андрія: бліде, очі сірі горять, чоло прорізують зморшки.

— А Петро де?

— Спить. Ліг там, на софі; я_читала йому, він заснув... Ах!

— Не зітхайте, Віро! Все буде гаразд. Йому треба спочити тільки від сих вражень. Ми з вами пережили тільки в'язницю, а він — чули — які речі... Ось він оживе, знов розум його і енергія засяють, і тут у вас закипить робота.

— А досі наче не кипіла? Андрію, Андрію... А хто тут цілими ночами друкував, а вдень копав город, сіяв?

— Ну що ж, то я можу тільки техніку або в саду копатись. А Петро ж у вас душа усього. Пам'ятаєте, колись що він робив? Який популяризатор, який оратор! Пам'ятаєте, ще як тільки ми познайомилися з вами, я й Петро, ми були на мітингу, і Петро говорив. Як у вас очі горіли, як ви слухали його! Та й я також. у

Так, пам'ятає Віра сих двох приятелів, з якими її тоді познайомили: високий, чорнявий, енергійний, з палким словом на устах і тихенький, з лагідними сірими очима, несміливий.

— Знаєте, Віро,— раптом сказав Андрій,— вам треба вже яблука продати, багато їх назбиралося, та й грошей треба на папір багато...

— Ну, то треба якось се зробити...

— Правда, я помилково й досі вважаю себе "опікуном" вашим; а власне, який мені тепер клопіт? Ви вдвох з Петром тепер...

— Ну, ну побудьте ще трошки "опікуном", се не пошкодить справі. Та й хіба Петро буде яблука продавати? Він ще нас знов вилає, "буржуї", скаже, як сьогодні ранком,— Віра спробувала засміятися, але уста її затремтіли й викривилися.

Стали над кручею, другий бік якої вишняк вкривав, а над ним шепотіли берізки.

— Отам колись вишні цвіли, давно-давно, три роки тому...— схвильовано мовила Віра і ступила ближче до кручі.

— Вони й сього року цвіли, Віро.

— Так, але три роки тому інакше вони цвіли,— сумовито всміхнулася вона і схилилася над кручею.

— Віро, впадете! — перелякано схопив її за руку Андрій і потягнув назад.

Пальці його, мов огнем, обпекли її руку, і вона затремтіла. Кров линула до серця, воно застукотіло..

— А вам що? — якось іронічно всміхнулася Віра.— Правда, опіка ще...

Голова їй крутилася. Ах, нащо тисне їй руку? Увільнитися б від сих гарячих пальців...

Пішли стежкою. Андрій випустив руку.

— Віро, що з вами? Ви така завжди спокійна, урівноважена,— зазирнув в лице їй Андрій.

Таке в нього бліде лице, очі сірі палають. Так би руку покласти на чоло, пальцями по волоссю провести шовковому. "Які вигадки! Там, може, Петро прокинувся й кличе її..." Провела рукою по очах, по чолі.

— Ні, Андрію, се не я тільки, а і ви — сьогодні. Нас, видно, сьогоднішній день закрутив... Ну, я йду, добраніч...

— Чекайте, Віро... Ви знаєте, Петро мені сказав, що неодмінно хоче завтра ж до роботи. Казав, може, ви будете проти, але він не може так... Не може "буржуєм" й одного дня прожити. Бачте, Віро, ми з вами в "буржуї" записані...

— Ну що ж, може, се краще, робота...

— Завтра я поїду, оповіщу Микиту, щоб приїздив до гурту. Може, й справді все буде як слід...

— Може... ну, добраніч.

— Віро!!

— Що? Такий ви якийсь збентежений сьогодні, Андрію. Що з вами?

На хвильку мовчання. Тихо так. Чути, як з берізки прив'яле листя впало додолу.

— Нічого такого... Ось вже минули в безодню віків сих три роки, що ми укупі прожили, і починається нове...

— Так наче... на нову квартиру переїздимо і жаль стискає серце, говорячи вашим лирічним виразом?

— Еге, так. Ну, добраніч,— Андрій раптом стиснув їй руку і поцілував.

Затремтіла Віра. Заплющити б так очі — і нехай минають хвилі, дні, віки...

IV

Сонце зійшло, і раптом блідий при місяцю, тихий, задуманий сад ожив, защебетав, зашамотів, зашепотів, посилаючи привітання золотим промінням.

Віра здивовано оглянула себе: вона на горбочку, на лаві, над кручею. Он там проти білі берізки наче плачуть, і потішає їх, голубить тепле проміння. І досі вона в тій самій святочній блакитній сукні/яку вчора ще ранком одягла для зустрічі Петра і яку не могла скинути навіть ввечері, не зва-жаючись переодягатися в присутності Петра. І чого вона тут досі? Зараз наче задрімала, а раніше, раніше...

Стиснула голову руками й зітхнула. Щось таке жахне сталося... Петро, Андрій... Петро спить там, в її спальні.

Вночі, попрощавшись з Андрієм — він її руку поцілував,— вона пішла до Петра. Він саме збудився і кликав її.

Саме зібрався роздітися і перейти в спальню. Взяв її руки, хотів цілувати. Дала йому ліву, а ту, на якій поцілунок Андріїв горів, сховала...

Рум'янець сорому на спомин сього залив бліді щоки Віри.

Потім що було? Так, потім вона, замість того щоб лишитися з Петром, як він і чекав, сказала, що в неї голова болить, що хоче подихати свіжим повітрям в садку, і лишила його самого. Сказала: "Я швидко прийду",— і не пішла до нього зовсім. Ходила в саду, а отеє перед ранком сіла тут на лаві і задрімала. А поцілунок Андріїв досі на руці горить...

Як же так? Чому не могла лишитися з Петром, приголубити його? Не могла... Чекав її, тепер, мабуть, спить... А далі? Зітхнула.

Ах, голова не вміщає сього всього... Се якийсь ураган вскаламутив чисте спокійне озеро життя. Було так тихо, затишно. Праця, вечори спочинку, розмови з Андрієм, очікування Петра; як гарно було посилати йому листи, шити сорочки...

Ні, се все мара якась... голова закрутилася від вчорашнього бурного дня... Треба одпочити, взяти себе в руки — і все буде гарно. Привикла просто до Андрія за сей час і трохи одвикла від Петра. А Петро ж її коханий чоловік.

Ось там вікно Андрієве. Ще спить, мабуть... а може, встав? Як спить, то піти б сісти тихенько, провести рукою по волоссю, не розбудити тільки, ні...

Чого вікно розчинене в нього? Ага, їй треба щось сказати йому, а потім піде додому...

— Андрію! — гукнула, підійшовши до вікна.— Андрію!.. Може, вже в ліс пішов...

— Андрію! — відслонила занавіску.

Незім'ята постіль... розкидана одежа. На столі якісь папери, на паперах — лист... Лист — їй.

"Віро, пам'ятаєте, Ви учора пропонували мені написати вірші з приводу жалю, який охоплює мене, коли певний період життя навіки минає і настає інший... Отже пишу тепер Вам, тільки не вірші... Слухайте, Віро, я їду од Вас. Наче злодій, вночі беру я свій невеличкий клуночок і тікаю. Куди? Хоч світ за очі! Чому? Ах, се "чому"... Ах, слухайте, слухайте, Віро: якби зараз рука Ваша в моїй лежала, якби головка Ваша пригорнулася до мого плеча — я б не тікав. Я не йшов би волочитися по світі. Але як згадаю, що, може, в сю хвилину інший Вас цілує, пригортає, я жити не можу тут поруч. Я не збожеволів, ні... Знаєте, я покохав Вас, кохаю. Розумієте Ви, горда, неприступна Віро, взірець жінки й матері? Я покохав Вас з того самого дня, як Петро доручив Вас мені, свому найдорожчому приятелеві... Пам'ятаєте той день? Пам'ятаєте, як я опікувався Вами тоді, як розважав Ваше горе? Як доглядав, як були хворі? Як няньчив Петруся? Як я, мов тінь, блукав всюди за Вами, сповняючи дружнє доручення... Пам'ятаєте наші вечори зимові: Петрусь спить, а ми читаємо, говоримо про Петра? Пам'ятаєте страшні ночі біля ліжка хорої дитини, хрипле дихання, термометри, лід, подих смерті і, нарешті, кризис, надії, веселі очка дитячі, сміх... Пам'ятаєте! А садок сей і "нашу" працю в ньому, "наші" спільні яблука, груші... "Наші"... І я, сліпий, не знав, що кохаю Вас, що ходжу, мов тінь Ваша, за Вами, бо тягне мене до Вас, бо хочу бути з Вами; думав, що роблю се все, тільки сповняючи дружній обов'язок. І лише тепер, коли не чутиму раз" по раз легкого шелесту Вашої сукні, Ваших кроків — Ви ж тепер не самі і Вам не треба моєї присутності,— коли вже позбавлений тої атмосфери тепла і гармонії, що Вас оточує,— я зрозумів, я відчув, що — кохаю Вас безмежно.

І ось зараз вечір, перший вечір без Вас — я не знаходжу собі місця. Я божевільно хочу туди, до Вас, в "спочинкову" кімнату, яку ми самі старанно оклеювали шпалерами і прибирали квітками. Хочу туди, до Вас, в Ваш куточок. Щоб було як учора, як позавчора, як місяць, два тому, як два роки тому...

Там на софі, в "спочинковій" кімнаті — я бачив — про-стягся втомлений, знесилений мій найдорожчий приятель. Він три роки чекав

сеї хвилі — спочинку в рідній хаті... три роки думав про Вас, мріяв, уявляв Вас... а я — сих три роки дивився на Вас і — дурний — не впав до ніг Вам...

Лишитися хіба? І щовечора сидіти віддалік Вас, мов чужий. На "моїм" же місці, проти Вас, сидітиме Петро.

Чи лишитися і, може, "завоювати" Вас? "Завоювати" і забрати з собою Вас, кохану, любу, трошечки сувору й солідну... забрати з Петрусем, моїм духовним сином, з яким я зріднився за три роки...

"Завоювати" ...коли вже три роки прожив біля Вас і не скаламутив безжурного спокою Вашої душі, то де ж вже мені тепер "завоювати"...

Та й як Петро? Петро — мій найближчий приятель... І ще такий приятель, що довірив був жінку мені...

Ах, голова горить.

Пишу вдруге після побачення з Вами там, над кручею. Вийшов в сад освіжити палаючу голову і зустрів Вас Одне слово так рвалося мені з уст... але... я таки втікаю, мушу втекти.

Ах Віро! Мені здалося — пальці Ваші тремтіли в моїй руці і під моїми устами, коли отеє ми кілька хвилин тому стояли над кручею. А може, се тільки здалося...

В кожнім разі: "Піди од зла і сотвори благо".

Київ. 1913 р.